

INGLIZ TILIDAGI VAQT LEKSIKASINING MORFOLOGIK VA SEMANTIK XUSUSIYATLARI

Suyunova Mohinur Beknazar qizi

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti magistranti

Mamataliyeva Navbahor Xo‘jamberdiyevna

Dotsent, filologiya fanlari doktori (DSc),

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti

Annotatsiya. Ingliz tilidagi vaqt leksikasi zamon, aspekt va turli leksik vositalar orqali voqea vaqtini aniq ifodalashga xizmat qiladi. Ushbu kichik tadqiqotda fe‘l shakllari, yordamchi fe‘llar, vaqt ravishlari va predlogli konstruksiyalar tizimi morfologik hamda semantik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Shuningdek, vaqt leksikasining konseptual talqini hamda uning o‘zbek tilidagi ifodalanishi bilan umumiy qiyosiy mulohazalar beriladi.

Kalit so‘zlar: *vaqt leksikasi, zamon, aspekt, vaqt ravishlari, temporal predloglar, temporal semantika, ingliz tili, morfologiya, semantika.*

KIRISH

Inson tajribasi vaqt va makon doirasida kechadi, shu bois til tizimida vaqt tushunchasi markaziy konseptlardan biri sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Ingliz tilida vaqt ma‘nosi faqat grammatik zamon shakllari bilan emas, balki yordamchi fe‘llar, aspektual konstruksiyalar, vaqt ravishlari, predloglar va turli idiomatik birikmalar orqali ifodalanadi. Vaqt leksikasining morfologik va semantik xususiyatlarini o‘rganish ingliz tilshunosligida zamon-aspekt tizimini, temporal kontekstning matndagi rolini hamda tarjima jarayonida yuzaga keladigan ma‘no siljishlarini chuqurroq anglashga yordam beradi. Ushbu ishda ingliz tilidagi vaqt leksikasi tizimlashtirilib, uning morfologik realizatsiyasi va semantik turlari tahlil qilinadi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Vaqt kategoriyasi tilshunoslikda ko‘p bosqichli, funksional-semantik maydon sifatida tavsiflanadi. Funksional grammatik yondashuv zamonnini faqat fe‘lning morfologik ko‘rsatkichi sifatida emas, balki morfologik, sintaktik va leksik darajadagi vositalar yig‘indisi sifatida ko‘radi. Masalan, Shayzakovning ingliz tilidagi zamon funksional-semantik maydoni haqidagi ishida zamon ma‘nosi markazida fe‘l zamon shakllari, periferiya qatlamida esa vaqt ravishlari: *now, yesterday, tomorrow*; vaqtga doir fe‘llar: *begin, end, continue* hamda kontekstual signallar joylashtiriladi. Comrie, Klein va boshqa olimlar tense va aspectni vaqt lokalizatsiyasining grammatiklashgan vositasi sifatida izohlab, ularning diskursdagi temporal nuqtai nazar va voqea davomiyligi, takroriyliigi bilan bog‘liqligini ko‘rsatadilar.

Leksik darajada vaqt konsepti ko‘plab tadqiqotlarda alohida konseptual maydon sifatida o‘rganilgan. Mamarajabova, Grushina va boshqa tadqiqotchilar vaqt konseptini leksik birliklar orqali ifodalashda vaqt nomlari, vaqt ravishlari, frazeologizmlar va maqollar tarkibidagi temporal birliklarni ajratadi. Bunday yondashuvda vaqt leksikasi nafaqat denotativ ma‘noni, balki metaforik va baholovchi komponentlarni ham qamrab olishi, masalan, *time flies, once in a blue moon* kabi birikmalarda vaqtning tez o‘tishi yoki kam uchrashi kabi ko‘chma ma‘nolarni ifodalashi ta‘kidlanadi. Shuningdek,

ingliz va o'zbek tillaridagi vaqt konseptining qiyosiy tadqiqotlari, vaqt va makon munosabatlarini birgalikda ko'rib chiqish orqali til va madaniyat o'ziga xosliklarini yoritishga qaratilgan.

TAHLIL

Ingliz tilida vaqt ma'nosini ifodalovchi vositalar bir nechta darajada namoyon bo'ladi: grammatik (fe'l zamon va aspekt shakllari), leksik (vaqt ravishlari, vaqt fe'llari, nomlar), hamda sintaktik (kompleks gaplar, bog'lovchi vositalar). Grammatik darajada ingliz tilida an'anaviy ravishda ikki asosiy zamon (present, past) va ular bilan birikadigan continuous va perfect aspekt shakllari ajratiladi; kelasi zamon ma'nosi esa asosan will, be going to kabi yordamchi fe'llar orqali ifodalanadi. Leksik darajada esa now, today, yesterday, tomorrow, soon, already, recently, often, always kabi ko'plab vaqt ravishlari, as well as time, day, year, moment kabi otlar hamda begin, finish, continue, last kabi fe'llar temporal ma'no tashuvchilari hisoblanadi.

Morfologik nuqtai nazardan, ingliz tilida vaqt ma'nosi avvalo fe'l zamon-aspekt shakllari orqali ifodalanadi. Comrie ta'rifiga ko'ra, tense – voqeani nutq payti bilan munosabatda vaqt bo'yicha joylashtiruvchi grammatik kategoriya, aspect esa voqea ichki dinamikasini (davomiylik, tugallanganlik, takroriylik) ko'rsatadi. Ingliz tilida morfologik zamon asosan fe'lning ikkinchi shakli yoki -ed qo'shimchasi (Past Simple), hamda yordamchi fe'lning zamon shakli (have/has, had, will) orqali beriladi; aspect esa partisipial shakllar (-ing, -ed) bilan birga keladigan be, have yordamchi fe'llari bilan ifodalanadi.

XULOSA

Amaliy nuqtai nazardan, ingliz tilini o'rganishda faqat zamon jadvalini emas, balki vaqt leksikasining funksional-semantik imkoniyatlarini ham tizimli o'rganish zarur. Chunki ko'plab nutqiy xatolar aynan vaqt ravishlari, predlogli konstruksiyalar va idiomatik ifodalarni noto'g'ri qo'llash bilan bog'liqdir. Ingliz va o'zbek tillari o'rtasidagi qiyosiy tadqiqotlar esa vaqt konseptining universalligi va milliy xususiyatlarini aniqlash, tarjima strategiyalarini takomillashtirish hamda kognitiv-lingvistik tasavvurlarni kengaytirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Leech G. A Glossary of English Grammar. / Edinburgh University Press. - 2006. - 133 p.
2. Huddleston R., Pullum G. The Cambridge Grammar of the English Language. / Cambridge University Press. - 2002. - 1842 p.
3. Murodillayeva Z. O. Semantic Features of "Time" Category in English and Uzbek Languages. / Oriental Renaissance: Innovative, Educational, Natural and Social Sciences. - Vol. 5, No. 4. - 2024. - P. 442-453.
4. Mamarajabova I. F. Linguistic Study of the Concept of "Time". / Texas Journal of Philology, Culture and History. - Vol. 28. - 2024. - P. 47-50.
5. Gulamova Z. Representation of the Concept of Time at the Lexical Level of Language. / Universum: Philology and Arts. - No. 5(131). - 2025. - P. 66-70.